

Кыргыз тили жана адабияты боюнча райондук / шаардык олимпиаданын тапшырмалары
(орус класстары үчүн). 1-күн.

ЖООПТОР

1-тапшырма. Ж. Мавляновдун “Нан” аттуу повестинен алынган үзүндүнү кунт коюп окуп чыккыла жана ага карата берилген суроолорго кыска, так жооп бергиле.

...Эки күндөн кийин колхоздогу курулуш бригадасы кезек боюнча булардын үйүнө келмек. Ошондуктан Жаныбек менен Жеңишбек бүгүн эски үйдү бузуш үчүн жумушка барбай калышкан.

Жеңишбек – Жаныбектин улуу агасы Сарымсактан калган жалгыз туяк. Майкечен ал там башында мизи өйдө карап жаткан экинчи кетменди ала койду да, күнгө күйгөн билек-булчуңдары түйүлө калып, ары-бери тултундады. Түшкө дейре бир үйдүн төбөсүн тизеден келген кара чирик саман аралаш топурактан экөө араң арылтышты. Экинчисинин үстүн жарымдаган кезде Жаныбек кууш маңдайынан мончоктогон терди жеңи менен шыпыра аарчынып, анан тамеки тутантты.

...Үстүн жука топурак каптаган тегерек нерсенин үстүнө барып тийгенде гана, папиростун күлгө айланган жагы үзүлүп кетти. “Тегерек нерсе эмне болду. Кичинебизде апам бизге аш куюп берчү кара аяк эмеспи? Аякка окшобойт. Те тамдын төбөсүнөн түшкөн кесектин калдырканы бекен?..”. Кандайдыр бир сезим Жаныбектин жүрөгүн жанып өттү: Нан!.. Баягы нан!..

Муунган кишидей анын добушу каргылданып чыкты. Додолонгон топурактын үстүнө так секирген Жаныбек алигини кош колдоп ала койду да, бетиндеги топуракты үйлөп жиберип, бооруна кысты. Чын эле нан экен!..

Муну Айсалкын жеңем кантип унутуп койду?

Бул үйдүн акыр-чикирин өзү баш болуп жыйнаштырбады беле? Кантип нанды унутуп калды? Же “ырымдалганы менен не пайда берди, андан көрө топурак алдында тапталып калганы артык эмеспи”, – деп, атайылап таштады бекен? Андай болууга тийиш эмес эле. Далай жылдан бери ушул үйдүн шыбында ак калтага илинип турчу бу нанды бапестеп, бетин жөргөмүштүн желесине бастырбай, маңар байлатпай апам өлгөндөн бери сактап келаткан өзү эмес беле?

Жаныбек азыр бооруна кысып турган нандын четинен үч жери кетилген. Анын экөө – улуу агаларынын тиши тийген жер. Үчүнчүсү – өзүнүкү.

Бу нанды Бүбүш апа өзү жаап, өз колу менен биринчи жолу тун баласы Сарымсак кан майданга жөнөп жатканда ат жалына сунган: “Четинен тиштеп кой, балам! Ылайым туз-насибиң өз үйүңөн буюрсун!”.

Ушул тилек менен экинчи уулу Асылбекти, кийинчерээк Жаныбегин атказган. Жок, эненин тилегениндей болбой калды. Ал тилек кылгандай Сарымсак менен Асылбек кайрылып келип, эне колу сунган алиги нандан тиштебей калышты. Урушка жетпей кенже баласы Жаныбек гана кайрылып, бул үйдөн кайра даам татты, бирок аны эне көрбөй калды. Жеңиш жылы төрт жыл бою жол тиктеген анын көзү түбөлүккө жумулган болчу.

Агалары менен энесинин ал эстелиги бут астында тепселип калганын көргөн Жаныбектин каңырыгы түтөй түштү: апасынын, уялаштарынын жыты ушул нанда сакталып калгандай аны бетине кармап, жыттай берди эле, көз жашы чаңдуу жүзүнөн төмөн көздөй из салды. Ушул кезде нары жактан суу ичип чыккан Жеңишбек агасынын абалын көрүп селт этти...

Эки жарым айдан кийин ак калтага салынган нан жаңы үйдүн шыбынан кайра орун алды.

1. Аңгеменин темасы кандай?

Жооп: Аңгеменин темасы – ырым менен сакталып турган нандын каарманга тийгизген таасири. Атасынын эски үйүн бузуп жатып, апасы “Согушка кеткен балдарым аман-эсен кайтып келсин” деген ырым, ишеним менен уулдарына тиштеткен нанды таап алган негизги каармандын, Жаныбектин, башынан өткөн сезимдери.

2. Аңгеменин көркөм маселеси кандай?

Жооп: Аңгеменин көркөм маселеси – нандын кыргыз элинин дүйнө түшүнүгүндөгү орду, эне менен нандын бүтүндүгү.

3. Эмне үчүн аңгеме “Нан” деп аталат?

Жооп: Анткени чыгармада нан эненин образын, үй-бүлөнү жана жашоону чагылдырган символ катары орун алып, чыгарманын өзөгүн түзүп турат. Ошондуктан “Нан” деген аталыш берилген.

4. Аңгемедеги кайсы окуя чыгарманын темасын ачып берет?

Жооп: Жаныбектин нанды таап алганы жана нандын эмне үчүн сакталып турганынын сүрөттөлүшү.

5. Чыгарманын чечилиши кайсы сүйлөм аркылуу берилген?

Жооп: *Эки жарым айдан кийин ак калтага салынган нан жаңы үйдүн шыбынан кайра орун алды* деген акыркы сүйлөм аркылуу берилген.

6. Бүбүш апа эмне үчүн уулдарына нан тиштеткен?

Жооп: Согуштан аман-эсен кайтып келишсин деген үмүт менен нан тиштеткен.

7. Айсалкын эмне үчүн “Ырымдалганы менен не пайда берди, андан көрө топурак алдында тапталып калганы артык эмеспи” деп ойлонгон болушу мүмкүн?

Жооп: Себеби жолдошу Сарымсак согушта каза болуп, кайткан эмес.

8. Аңгеменин башкы каарманы ким?

Жооп: Башкы каарман – Жаныбек.

9. Айсалкын кандай аялдын образын чагылдырган?

Жооп: Айсалкын – каада-салтты сыйлаган аял.

10. *Жалгыз туяк жана кан майдан* сөз айкаштары эмне деген маанилерди туюндурат?

Жооп: Жалгыз туяк – жалгыз уул. Кан майдан – согуш; кан төгүлгөн согуш (уруш).

11. Чыгармада маанилик жактан бирдей сүйлөмдөрдүн жардамы менен түзүлгөн градация кубулушу бар. Булар кайсы сүйлөмдөр жана алар кайсы ойду, сезимди, маселени ачып берүү үчүн колдонулган?

Жооп: *Муну Айсалкын жеңем кантип унутуп койду? Бул үйдүн акыр-чикирин өзү баш болуп жыйнаштырбады беле? Кантип нанды унутуп калды? Ырымдалганы менен не пайда берди, андан көрө топурак алдында тапталып калганы артык эмеспи”, – деп, атайылап таштады бекен? Андай болууга тийиши эмес эле. Далай жылдан бери ушул үйдүн шыбында ак калтага илинип турчу бу нанды бапестеп, бетин жөргөмүштүн желесине бастырбай, маңар байлатпай апам өлгөндөн бери сактап келаткан өзү эмес беле?* деген суроолуу сүйлөмдөр кайталанып, Жаныбектин жеңеси Айсалкын тууралуу ой-пикири, ошол мезгилдеги сезими чагылдырылган градация кубулушу бар.

2-тапшырма. Салижан Жигитовдун “Элегия” аттуу ырын кунт коюп окуп чыккыла жана ага карата берилген суроолорго кыска, так жооп бергиле.

Уйгу-туйгу шамалдуу күз түнүндө
Уктай албай кыйналам чоочун үйдө.
Теректери шуулдап шоокум салат
Терезеден калдайган тоо түбүндө.

Жалбырактар жабыла үн чыгарып,
Жаны тынбай күйүттүү күү чыгарып
Шуу-шуу этет качырып уйку кушун,
Шуу-шуу этет көңүлдүн тынчын алып.

Шуулдаба, терегим, теректерим,
Шуулдасаң, эсиме келет менин:
Өткөн күндүн өчүңкү элестери,
Өмүрүмдүн өкүттүү белестери.

Шуулдаба, терегим, теректерим,
Шуулдасаң, ыйлагым келет менин...

Тоо койнунда кысылган кыштагымда,
Там-ташы бар түзөңдүн төш жагында
Турар эле шуулдап миң түп терек
Тигип койгон атакем жаш чагында.

Оо, мен анда бактылуу бир баламын,
Оюн, күлкү, көпөлөк – уулаганым.
Уктаганым байкабай калар элем
Угуп жатып теректер шуулаганын,
Убайымдуу алдейлеп ырдаганын.

Шуулдаба, терегим, теректерим,
Шуулдасаң, ыйлагым келет менин...

Каргадайдан бирге өскөн моюндашып,
Кайран агам экөөбүз коюндашып,
Уктап жатсак, теректер ойготчу эле
Желбиреген жел менен шыбырлашып,
Жашыл көркүн жай гана шуулдатып.

Шуулдаба, терегим, теректерим,
Шуулдасаң, ыйлагым келет менин...

Апам өлүп, артынан атам ооруп,
Айыкпаган даргынан каза болуп,
Ошондо да теректер шуулдаган
Коштошкондой көрүнөө капа болуп,
Кошок айтып жаткандай созолонуп.

Шуулдаба, терегим, теректерим,
Шуулдасаң, ыйлагым келет менин...
Өтүп барат бул заман зуулдаган,
Өтүп барат зуулдап улуу заман,
Кайрандарым, а силер жатасыңар
Терек муңун туйбастан шуулдаган.

Кадиги жок болсо да бир өлүшүм,
Кайсы күнү өмүрүм түгөнүшүн
Капарга албай жүрөмүн, кайрандарым,
Терек күүсүн эшитип силер үчүн.

Шуулдаба, терегим, теректерим,
Шуулдасаң, ачышып каректерим
Шуу үшкүрүп ыйлагым келет менин!..

1. Ырдын темасы кандай?

Жооп: Ырдын темасы – турмуштук-философиялык.

2. Ырдын көркөм идеясы кандай?

Жооп: Ырдын көркөм идеясы – лирикалык каармандын ата-энесин, агасын эстеп кайгыланышы. Теректердин шуулдашы лирикалык каармандын эсине балалык мезгилин, ата-энесин, агасын салып, сагынуу сезимин ойготуп, кайгыга салат.

3. Эмне үчүн ыр “Элегия” деп аталат?

Жооп: Бул ыр – лирикалык каармандын, автордун ички кайгысын, санаасын чагылдырган ыр. Ал эми адабият илиминде мындай ыр түрү *элегия* деп аталат.

4. Ырдын түзүлүшү кандай?

Жооп: Тогуз саптан жана беш кайталоо кайрыгынан турган бул ырдын 5-6-7-куплеттери беш саптан, 1-2-3-4-8-9-куплеттери төрт саптан турат. Ал эми кайталоолор эки саптан туруп, акыркы кайталоо ырдын жыйынтыктоочу бөлүгү болгондуктан, үч саптан куралган.

Силлабикалык ыр түзүлүшүндө: 11 муундан турат.

5. Ырда уйкаштыктын кайсы түрлөрү колдонулган?

Жооп: Бул ыр – аксак жана эгиз уйкаштыктарда түзүлгөн ыр. 3-5-6-7-куплеттер эгиз уйкаштык менен түзүлсө, калган куплеттер аксак уйкаш аркылуу рифмаланган.

1. Уйкашкан сөздөрдүн саптын кайсы жеринде орун алышына карай – башкы жана аяккы уйкаштыктар. Себеби саптардын башындагы жана аяккы сөздөр уйкашкан.

2. Аяккы уйкаштыкты түзгөн сөздөрдүн жана сөз айкаштарынын түзүлүшүнө карай – жөнөкөй уйкаштык. Себеби бирден гана сөздөр уйкашкан.

3. Аяккы уйкаштыкты түзгөн тыбыштардын сөздөгү катышына карай – толук жана толук эмес уйкаштык. Себеби айрым куплеттерде сөздөрдүн бардык муундары уйкашса, айрым куплеттерде аяккы муундар гана уйкашат.

6. Ырда кандай символдор орун алган?

Жооп: Теректердин шуулдашы: теректердин шуулдашы өткөн күндү, балалыкты эске салат.

7. Автор ырында сүйлөмгө грамматикалык жактан мүчө боло албаган сөздөрдүн кайсынысын көбүрөөк колдонгон?

Жооп: Автор баарынан каратма сөздөрдү көп колдонгон. Мисалы: *теректерим, кайрандарым.*

8. Ырдын көркөм кеп өзгөчөлүктөрү тууралуу маалымат бергиле.

Жооп: Ырдын көркөмдүүлүгүн арттырыш, лирикалык каармандын сезимин чагылдырыш үчүн кайталоолор колдонулган. Мисалы, “Шуулдаба, терегим, теректерим; Шуулдасаң, ыйлагым келет менин...” түрүндөгү эки сап кайрык катары кайталанса, мунун ичиндеги **шуулда-** этиши жана **терек** зат атоочу да эки ирет айтылган.

9. Жогорудагы эки чыгарманы салыштырып, экөөнүн ортосундагы жалпылыктарды жана айырмачылыктарды көрсөтүп бергиле.

Жооп: Бул эки чыгармада тең каармандардын эсине өткөн күндөрдү эске салган, айтылган ойду бышыктаган символдор бар. Аңгемеде эненин балдарым аман келсин деген максат менен ырым кылып тиштеткен нан болсо, ырда каармандын атасы тиккен, анын балалыгын эске салган – теректер. Аңгемеде да, ырда да ата-энеге, туугандарга болгон кусалануу сезими берилген. Айырмасы – аңгемеде символ катары нан колдонулса, ырда терек колдонулган.